

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационно изследване на тема: **„Социално-педагогически подходи и програми за формиране на приобщаващи нагласи и компетентности у учителите»** с автор **Ива Маринова Бонева за придобиване на научна и образователна степен „Доктор“ по професионално направление 1.2. Педагогика (Социална педагогика)** от доц. д-р **Лиляна Стракова**

Биографични данни. Ива Маринова Бонева е завършила СУ „Св. Климент Охридски“ през 1998 г., специалност „Библиотечно-информационни науки“, ОКС - магистър, Философски факултет. Тя има и магистърска степен в специалност „Социална политика и социално развитие“ от Университета в Манчестър, Великобритания /Институт за мениджмънт и политики в развитието/.

Понастоящем заема длъжността „изпълнителен директор“ на Сдружение „Център за приобщаващо образование“. Ива Бонева има над 17 години общ професионален опит, който е тясно свързан с образованието – като учител, изследовател, експерт-консултант в различни проектни дейности и консултативни форуми у нас, в редица европейски страни и САЩ. В съдържателен план нейните многобройни активности във формалното и неформалното образование са свързани с: прилагане на политики за образователно приобщаване на деца с увреждания и затруднения в ученето; в областта на закрила на децата, социалното приобщаване и достъп до качествено образование на всички деца; оценяване на съществуващите политики и практики за приобщаващо образование в училища, институции за деца и други центрове, доставящи алтернативни, спонсорирани от държавата и регулирани услуги за уязвими деца;

Ръководител е на проект "Едно училище за всички" (2014 – 2016) за създаване на работещ модел за приобщаващо образование на местно ниво в четири общини в пет училища; има дългогодишен опит в разработване и прилагане на комуникационната стратегия „Спасете децата“ в България; има сериозен опит при въвеждане и прилагане на практики за приобщаващо образование – 1. Индекс за приобщаване – Ръководство за управление на приобщаващите процеси в училище (методика за училищен мениджмънт) 2. Индекс за приобщаване в предучилищна възраст;

Тя е научен стипендиант по програма „Чийвнинг“ на Министерството на външните работи и по въпросите на Британската общност на Обединеното кралство; била е стипендиант на Германския фонд „Маршал“ на САЩ. Членува в редица обществени

организации, изповядващи ценностите за защита правта на децата, достъп до качествено образование за всички деца.

Ива Бонева е носител на отличие от президента на Република България за забележителен принос и заслуги в защитата на правата на децата. Отличена е с Международната награда на DISES за лидерство за 2018 г. към Съвета за изключителни деца на САЩ. Наградата е ежегодна и се присъжда на професионалисти с призната експертиза и лидерство на академично и международно ниво в сферата на приобщаващото образование.

Актуалност, структура и съдържание на дисертационния труд

Темата „приобщаващо образование” е особено актуална у нас през последните 10-15 години. Учебната дисциплина „Приобщаващо образование” стана част от задължителната подготовка на учителите в България, без да има единомислие по стандарта за приобщаващо образование; паралелно с множеството дискусии, различни мнения, гледни точки, различни изходни позиции на изследователите в педагогическото поле като теория и практика.

Дискусионна и проучвана на различни равнища е и темата в редица европейски страни и САЩ и в този план насочването на Ива Бонева към изследването ѝ от гледна точка на формирането на нагласи и релевантно поведение сред учителите е стъпка, достойна за приветствие. В проучването се защитава тезата за необходимостта от ясни изходни позиции, „защото многото различни гледни точки объркват учителите”, а от тях в голяма степен зависи реализирането на образованието като „приобщаващо” в училище. Дисертационният труд е с обем от 201 страници и съдържа увод, теоретична част, състояща се от пет глави, емпирична част, състояща се от три глави, заключение, библиография от 223 източника и 5 приложения. В текста са включени 21 фигури и 11 таблици.

В увода на дисертацията е очертана актуалността на темата, адекватно формулирани са елементи на методиката на изследването.

И. Бонева представя разработването на темата за приобщаващото образование в научната литература по един изчерпателен, многоаспектен, задълбочен, обосновано информативен план. В множеството известни подходи и изследвания се подчертава, че приобщаващото образование се свързва със социалната справедливост и равния достъп до качествено образование за всеки като ефективен начин за преодоляване на социалната неравнопоставеност, потисничество и дискриминация.

Успешно се защитава тезата, че ефективното прилагане на всяка приобщаваща образователна политика зависи в много голяма степен от това, дали основните

действащи лица – учителите, са позитивно настроени към нея (Shade & Stewart, 2000). В труда са включени данни от значими изследванията, които сочат, че нагласите на учителите оказват пряко влияние върху успешното въвеждане на приобщаващото образование (Cook et al., 1999; Fox & Ysseldyke, 1997 в Olinger, 2013) като положителните нагласи се свързват с по-висока мотивация и ангажираност при прилагането на образователните политики, свързани с приобщаването на практика. С достатъчно научни аргументи се защитава тезата, че учители работили дълго време в сегрегираща образователна среда с нагласата, че децата с увреждания “могат малко” или “са по-добре отделно”, трудно и неефективно работят с деца в хетерогенни паралелки, дори когато притежават нужните им професионални знания и умения. В този план в труда се постулира, че чисто обучителните подходи към тяхната подготовка са полезни, но не и достатъчни, тъй като не позволяват пълноценно и балансирано да се стимулира паралелната когнитивна и ценностна промяна в личността.

През последните години на всеки учител у нас му се налага да работи и с деца с увреждания, трудни, хиперактивни, с агресивни прояви, чийто майчин език не е българския и пр. Според дисертантката, има основание да се твърди, че в световен мащаб слабо, а в България – изключително спорадично обект на специален изследователски интерес е била ефективността на влиянието на различните социално-педагогически подходи и програми върху формиране на позитивни приобщаващи нагласи и компетенции у учителите. В сравнение с познатите тренингови формати те дават възможност за промяна на нагласите чрез ценностно изясняване на универсалната природа на приобщаването, за която всеки (вкл. и учителят) може да бъде възприеман като нуждаещ се от социално включване, приемане, подкрепа и приобщаване – както в личностен (семеен, роднински или приятелски), така и в социален или професионален контекст.

В емпиричната част на дисертацията, при емпиричната проверка на хипотезата са съчетани методи и процедури, които позволяват да се постигне приемственост между познато (доказано) и непознато (недоказано) по отношение на приетия изследователски замисъл. Това се постига, като в методиката са интегрирани данни и анализи, базирани на нови и по-ранни емпирични проучвания, в които дисертантката е участвала като водещ изследовател и автор на редица публикации, представящи научните резултати от проведените изследвания. Друга особеност на методическия дизайн на емпиричната част на дисертационното изследване е триангулацията, постигната чрез многомерното измерване и оценка на емпиричните единици на изследването. Използвани са

количествени и качествени методи за събиране на емпирични данни. Декомпозирането на хипотезата на три относително самостоятелни хипотетични основания води до реализиране на емпиричното проучване на няколко надграждащи се равнища.

В теоретичната част на дисертационното изследване /част първа/ се разглеждат и сполучливо интерпретират няколко основни изследователски въпроса. На първо място, това са основни концептуални и приложни измерения на приобщаващото образование като философска, социална и образователна парадигма. Основна група от тях са тези за ролята и функциите на нагласите и свързаните с тях компетентности на общообразователните учители за добрия резултат в приобщаването на всички деца в училище. Важни изследователски въпроси в тази рамка са и тези, които разглеждат взаимовръзките между нагласи, компетентности, поведение и начините за тяхното преднамерено позитивно формиране.

Изходна теоретична рамка на дисертационното изследване е определението, което е дадено в ЗПУО /2015 г./ на приобщаващото образование като процес на осъзнаване, приемане и подкрепа на индивидуалността на всяко дете или ученик и на разнообразието от потребности на всички деца и ученици чрез активиране и включване на ресурси, насочени към премахване на пречките пред ученето и научаването и към създаване на възможности за развитие и участие на децата и учениците във всички аспекти на живота на общността“ (ЗПУО, Допълнителни разпоредби, ал. 1, чл. 22). Така, приобщаващо образование на практика означава всички ученици в едно училище, независимо от техните силни или слаби страни, да са част от училищната общност. Според автора на труда също - **приобщаването в училище не се отнася само до обучение на деца с увреждания, а до качествени условия за обучение на всички деца.** Заслуга на автора е, че **представя компетентно българския път в контекста на подхода за приобщаващо образование за всички деца.** Различните форми на специални училища през годините – помощни, логопедични, оздравителни, за деца с увреден слух, с нарушено зрение и пр. показват ясно картината на последващото невъзможно обикновено за тези деца социално включване на практика. /например, броят на децата, записани в специални училища през 2005/2006 г. е 12 992. Такава е реалността. В същото време в българската педагогическа наука нещата стоят по различен начин. Синтезираща ситуацията е мисълта, цитирана в основни източници за подготовката на студентите педагози «Всички деца са различни и всички са талантиливи» /цит. По Дидактика, М. Андреев, 1996/. В унисон с научните факти, следва да се подчертае, че темата за индивидуализацията и диференциацията на обучението е

била и си остава една от основните при подготовката на българските учители, а един от основните принципи на обучението е принципът за индивидуалния подход, защото всяко дете има индивидуални особености, които са важни за обучението, свой темп на придвижване, особености на вниманието, различна степен на уморяемост и пр. Може би и затова в настоящото изследване се установява, че няма съществени разлики между имплицитните и експлицитните учителски нагласи по отношение на приобщаването на всички деца към целите и съдържанието на обучението, за разлика от установени данни в други страни /САЩ, например/, което установява в настоящото проучване дисертант Ива Бонева /макар и непредставително в тази си част/. Успешно се защитава тезата, че педагогиката следва да бъде приобщаваща.

Силен момент в теоретичната част на дисертацията е теоретичната рамка, заимствана от социалната психология, разкриваща същността, типологията, формирането на нагласите, факторите, които водят до развитието на нагласите. Отделено е необходимото внимание, както на класически, така и на по-съвременни интерпретации, което превръща тази част на изследването в солидна теоретична основа.

Профилът на приобщаващия, т. е. на добрия учител е очертан при наличието на широк и в същото време конкретен поглед и оценяване на различни социално-педагогически подходи и програми за позитивна промяна на нагласите и компетентностите на учителя с цел приобщаване на всички деца в училищния живот и дейности. На такава основа в пета глава от първа част е синтезирана успешно една комплексна «среда» от фактори, които влияят върху формирането на учителските нагласи и които се експериментират в емпиричната част на дисертационното изследване.

Емпиричното изследване е посветено на формирането на приобщаващи нагласи и компетентности у българските учители. В шеста глава /първа от емпиричното проучване/ е представена организацията на изследването, неговата поетапност; осъществен е ценен мета-анализ на имплицитни и експлицитни приобщаващи нагласи на български учители. Установява се, че в световен мащаб слабо, а в България – изключително спорадично, обект на специален изследователски интерес са били несъзнаваните нагласи на общообразователните учители към приобщаващото образование. Важността на изследването на имплицитните нагласи е защитена от много автори. Съществуват доказателства за това, че когато тези несъзнавани нагласи бъдат осъзнати, хората които ги притежават имат възможността да упражняват по-голям

съзнателен контрол върху тях (Greenwald & Krieger, 2006). Тези “скрити” нагласи биха могли да повлияят негативно добрите намерения от страна на училищните екипи да се придържат към принципите на приобщаващото образование. В същото време, според автора на дисертационния труд, **ако учителите осъзнават по-добре имплицитните си нагласи, а впоследствие се стараят и да ги контролират, това би улеснило значително процеса по прилагане на приобщаващото образование на практика.** За събиране на изследователски данни в труда са използвани както количествени, така и качествени методи. Количественото изследване е съвкупност от два теста - single target implicit association test (ST-IAT) и стандартизиран тест TATIS за експлицитни нагласи с включени въпроси за самооценка на компетентностите, необходими за всекидневната работа на приобщаващия учител.

Емпиричното изследване е проведено от И. Бонева в периода май - ноември 2017 в три училища – 8 СУ „Васил Левски“, кв. Мусагеница, гр. София, ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“, гр. Ботевград и ОУ „Христо Ботев“, с. Брестница, община Ябланица. Разликите в трите училища сами по себе си допринасят за разнообразието от фактори, които влияят на учителските нагласи.

В хода на емпиричния анализ се представят и се анализират резултати от: 1/ полуструктурирани интервюта с учители за проучване на нагласите им към различието и **Error! Bookmark not defined.**/ факторите, които влияят на формирането на нагласите. Ценна допълваща информация е събрана и чрез анализи на случаи, осъществени по социално-педагогическата програма „Едно училище за всички“.

В седма глава в дисертацията се съдържат полезни за педагогическата теория и практика емпирични данни, осъществен е и вторичен мета-анализ на резултати от пилотно изследване на експлицитни и имплицитни нагласи на тридесет български учители от три различни училища чрез въпросници и специално подбран за нуждите на настоящото изследване, и за пръв път апробиран у нас – SC-IAT тест.

Установяват се също тенденции, повлияни от компетентността и институционалните политики. Висока оценка заслужава проучването на трикомпонентното съдържание на нагласите и формирането им по когнитивен, емотивен и поведенчески път. Интересни и ценни за училищната практика са и данните, събрани чрез метода на „кутията“, която дава възможност на изследваните лица да споделят по-дълбоки свои мисли, идеи, преживявания, ценности.

Последната осма глава от изследването съдържа ценни данни за повлияването на двата вида учителски нагласи и възможностите за промяна при отчитане силата на влияние на всеки един от компонентите на „дейността”, сполучливо графично представени. **Получените емпирични данни и анализът им са ценен източник на информации за механизмите на формиране на нагласите на българските учители към обучението на всички деца в българското училище.** Открояват се алтруистични нагласи, които разкриват потребността от допълнителна подкрепяща педагогическа работа в класната стая, в която има деца със СОП, невладеещи добре български език /с различен майчин език, обикновено/ и др. със затруднения в ученето по различни причини, но нагласите на учителите въпреки трудностите в по-голямата си част си остават приобщаващи и социално чувствителни.

Като цяло данните от емпиричното изследване са подходящо визуализирани и допринасят за повишаване на нивото на четивност и достъпност на информацията.

В заключителната част на труда са открити основните приноси моменти, които са релевантни на авторския замисъл и съдържат ценни идеи за педагогическата теория и практика. В обобщен план:

1. Оценявам високо теоретичната рамка на дисертацията, която може да бъде изходна точка за конструиране на различни по характер проучвания на нагласите на учителите в професионална среда, както и на психолози в училище, педагогически съветници, на училищния мениджмънт.

2. Адекватна на авторския замисъл и продуктивна е комплексната методика на изследването, която позволява сравнително пълно да се обхванат когнитивните, емотивните и поведенческите елементи на изследваното явление.

3. Емпиричното проучване е организирано и реализирано ефективно от гледна точка на целите на цялостното изследване и конкретно за събиране на емпирични данни. Резултатите от изследването съдържат ценен диагностичен материал, който ако се използва от експерти в образованието ни на различни нива, може да промени още по-положително картината на формиране на приобщаващи нагласи у българския учител.

Дисертационният труд е изключително навременен в една дискуссионна образователна среда, когато има нужда от ясни критерии и показатели за приобщаващо образование, в което обликът на учителя и педагогическите взаимодействия на различни равнища в процеса на обучението и възпитанието са от първостепенно значение. В труда на И. Бонева се поставят въпроси, данни от емпирични проучвания дават недвусмислени

отговори, ето защо го определям като ценен за педагогическата теория и училищната практика.

Авторефератът отразява адекватно структурата и съдържанието на дисертационния труд. Ива Бонева е автор на достатъчно публикации, отразяващи дългогодишната ѝ теоретична и практическа дейност в различни сфери, които имат пряко отношение към приобщаването на всички деца в българското училище чрез мотивиращи активности и включването им в благоприятна образователна среда. Нейна голяма заслуга е очертаването на съвременния профил на приобщаващия учител, който е основният професионално упълномощен субект за повишаване качеството на българското образование

Като имам предвид компетентността на цялостното изследване, езика и стила, както и опита на автора в работата с учители в областта на приобщаващото образование, предлагам на уважаемото жури да присъди на Ива Бонева **научната и образователна степен „Доктор“ по професионално направление 1.2. Педагогика (Социална педагогика).**

18 април, 2019 г.

София

Рецензент:

/Доц.д-р Лиляна Стракова/